

MOLNÁR KÁLMÁN

SZÉKELYSZENTMIKLÓSI KÉZIRAT A LOVAK BETEGSÉGÉRŐL

A korunk gépesített mezőgazdálkodását megelőző időkben a lónak – különösen a falusi földművelő ember életében – a mainál sokkal nagyobb szerep jutott: a gazdálkodásban nélkülözhetetlen segítőtársa volt. Így érthető, hogy egészségének megőrzésére, munkaerejének fenntartására nagy gondot fordítottak. Ezt a gondoskodást tükrözik azok a XVI. századtól nyomtatásban megjelenő művek is, amelyek a lovak különböző betegségeinek orvoslására vonatkozó gyógymódokat és azok receptjeit tartalmazzák.¹

Az eredeti nyomtatott példányok – nehezen beszerezhető voltak miatt – leginkább a nagyobb birtokosok vagy lógyógyászok kezén forogtak. Ezekből készültek aztán azok a kéziratos másolatok, kivonatok, amelyek a földműves ember lógondozását voltak hivatva segíteni. Az ilyen kivonatok vagy vegyes tartalmú füzetek, könyvecskék följegyzései közt szétszórtan fordulnak elő, vagy a nyomtatott szövegeknek többé-kevésbé teljes és hűséges másolatai. Ez utóbbiak elég ritkák. Kétévtizedes kutatásaim során nekem is csak egy példány került kezembe a nyikómenti Székelyszentmiklóson, *Az Lovak betegségekről való Orvosság* címmel (1. fénykép); Sófalvi Dénes 70 éves földműves levelesládájában találtam rá 1957-ben.

Az ilyen jellegű kéziratok felkutatásának fontosságára Vajkai Aurél hívta föl a figyelmet egy XVIII. század végi csíziónak a lóorvoslásra vonatkozó fejezetével kapcsolatban: „... érdemes volna ennek a közel négy-száz évig élő és virágzó orvosló gyűjteménynek népi nyomait kimutatni és összegyűjteni”, hogy megtudjuk, vajon „a számos leírásból mi szivárgott le a néphez”.²

A székelyszentmiklósi kéziratot egyrészt ritkasága miatt, másrészt azért, mert egy falusi földműves család hagyatékából került elő – vagyis támpontot ad annak megállapítására, hogy a nyomtatott forrásokból a nép mit tartott szükségesnek a lovak gyakoribb betegségeinek orvoslására kiírni –, érdemesnek vélem részleteire bontva és rendszerezve ismertetni.

A négy lapnyi, egész ív nagyságú kéziratot írásmódja szerint a XIX. század második felében másolhatták; ezt a föltevést a családi hagyomány is támogatja. Mind címe, mind a betegségek, gyógymódok szövege általában megegyezik azokkal a szövegszemelvényekkel, amelyeket Vajkai idézett tanulmányában a *Csízio* egy XVIII. század végi kiadásából válogatott. Úgy vélem azonban, hogy a szentmiklósi anyagot nem ebből vagy ennek nyomán átírt másolatok valamelyikéből, hanem egy későbbi, Nagyváradon év és kiadó nélkül nyomtatott szövegből válogatták. Ez a könyvecske³ a Szentmiklóssal szomszédos Siménfalváról került elő, Fekete József tulajdonából, és így valószínű, hogy a vidék falvaiban a maga idején ismert lehetett.

Az alábbiakban a szentmiklósi kézirat címszavait szöveghűen közlöm, majd a gyógymódok szövegeit nem másolatban, hanem a világosabb áttekintés kedvéért táblázatban összesítve rendszerezem.

A címszavak, vagyis a lóbetegségek jegyzékét a későbbi hivatkozások kedvéért megszámoztam, a magam néhány kiegészítését és magyarázatát pedig szögletes zárójelbe foglaltam:

Az Lovak betegségekről való Orvosság

1. *Amely lonak egere [kelés, daganat] vagon.*
2. *Ha valamely lonak a megütközés miatt betegsége volna.*
3. *Ha a lonak a torka meg dagadot hogy el ne[m] nyelheti az abrakot.*
4. *Ha a lonak féreg vagon a gyomrában.*
5. *Ha a lonak bőre között vagon féreg és a husában.*
6. *Ha az lo az Istaloban meg zabailik [megcsömörlik].*
7. *Ha a lo futtaban meg zaballik.*
8. *Ha a lo meg zaballik e[s]tében.*
9. *Ha a lo lababol in jár ki.*
10. *Ha a lo igen hurut [köhög].*
11. *Ha a lo igen kehel.*
12. *Ha a lonak a' Nyirjad igen ki faragják hogy a lába meg dagadna.*
13. *Ha a lonak kelevénye vag[y]on.*
14. *Ha a lo laba meg hasad.*
15. *Ha a' lonak a laba sok jaras miatt meg dagad és sántálna.*
16. *Ha a lo rühel.*
17. *Ha a lo nem vizelhetik [háromféle recept].*
18. *Amely lonak halyog vagon Szemén.*
19. *Ha gelesztás a lo.*
20. *Ha lonak valami sebet a vagy valami töréset akarod meg gyógyítani.*
21. *Ha a lo nem ehetik és nem isméri Nyavalyáját.*
22. *Mikor a lonok halyog indul a Szemén.*
23. *Mikor a lovat féreg bántja.*
24. *Mikor megrokkán a lo.*
25. *Amely lonak halyog jö Szemére [kétféle recept]*
26. *Mikor a lonak meg szorul a körme.*
27. *Mikor talyog esik a lova[n].*
28. *Amely lonak Szemén halyog vagon [kétféle recept].*
29. *Mikor a lona[k] vizellete megál [négyféle recept].*
30. *Mikor a lo nem ganélhatik.*
31. *Lo Szemén valorol orvosság.*
32. *Amely lonak hályog vagon a Szemén.*
33. *Mikor a lo a körmit megnyomja.*
34. *Kehes Lorol [hétféle recept].*
35. *Amely lo nem ehezik [ehetik].*
36. *Amely lo fekélyes.*
37. *Amely lonak elesik a talpa avagy elakaresni.*
38. *Amely lo igen fazik.*
39. *Amely lo megütközik szélről avagy megzaballik.*
40. *Amely lo Rostol vagy árpától meg zaballik.*
41. *Amely lonak beteg feje vagon avagy megütközöt volna.*
42. *Amely lonak szorul a körme.*
43. *A Turos [turos: feltört, kisebesedett] lorol.*
44. *Amely lo meg rokkán.*
45. *Amely lo megüti az inát vagy szárát [kétféle recept].*
46. *A lonak hogy jó körme legyen.*
47. *Amely lonak tsepeg a vizelleti.*
48. *Amely lonak heréje vagon.*
49. *Amely lonak sebében vad hus vagon.*
50. *Amely lo fekélyes.*
51. *Amely lonak tsipőjén vagy térdén vagy bokáján [seb] esik vagy iz viz jarna ki.*
52. *Amely Gyermekek lo meg nem alya a Patkolast.*
53. *Amely lo meg rokkant vagy szűgyiben meg bontakozot.*
54. *Amely lonak labai dagadoznak.*
55. *Amely lonak a bokáján alól sebes a körömhás (!) felet avagy meg nyomta volna.*
56. *Mikor a lo lábán in pok [inpók] indul.*
57. *Mely lonak békája vagon.*
58. *Amely lona[k] lábán hot tetem vagon.*
59. *Amely lona[k] a Csikoljában avagy körmiben az iz között megférgezet [kétféle recept].*
60. *Mely lonak kimar[j]ul a lába.*
61. *Amely lovat meg nyilaznak.*
62. *Amely lonak serénye vagy farka elkopad.*
63. *Turos lonak ha a hátán lyuk vagon.*
64. *Amely lona[k] tetves a lába.*
65. *Amely lo meg akar rühesedni.*
66. *Ha a lonak a talpa feltörik.*
- 67.

Mikor a lonak a hasa meg dagad. 68. Amely lonak megvarasodik vagy tetvesedik a' lába. 69. Amely lóna[k] albékavar indul a lában. 70. Amely lo nem hizik. 71. Amely lonak kapta tetem vagyon avagy kőrőm kapta. 72. Ha háta megtőrrik a lonak rossz nyereg miatt. 73. Hogy a legyek ne bantsák a lovatat.

A fenti 73 cím azt mutatja, hogy a kézirat írója akár valamelyik régebbi, akár az említett újabbkori nagyváradi *Csizióból* másolt, csak a gyakrabban előforduló, a népi gyógyászat szelleméhez, eljárásaihoz közelebb álló recepteket írta ki. Ha pedig egy régebbi kéziratot másolt volna le, akkor annak írója is hasonló elgondolással válogatott.

A 73 címszó alatt felsorolt betegséget, a gyógyításukra alkalmazott orvosságokat és gyógymódokat alább táblázatos kimutatásban rendszereztem. A *dült betűkkel* szedett szavak a kézirat szövegét követik, néhányuk jelentését szögletes zárójelbe foglaltam. Kerek zárójelben a fönnebbi jegyzék sorszámait olvashatók:

Sor-szám	Betegségek	növény, növényi készítmény	állati, emberi származék	Gyógyszerek				Sebészeti beavatkozás
				ásványi anyag, vegyszer	elkészítése	felhasználása		
1	2	3	4	5	6	7	8	
1	<i>Egér</i> (1)	–	–	–	–	–	tűvel kiszúrják	
2	<i>Megitkőzés</i> (2)	aszalt retek, <i>ebkapor</i> , bor	–	–	borban keverve	torokba töltve, orrát	–	
3	Torok bedagadása (3)	ecet	3 <i>tikmony</i> [tyúktojás]	–	ecetben keverve	torokba töltve, külsőleg	–	
4	<i>Féreg</i> gyomorban (4)	bors, ecet	tyúktojás, <i>szarvaspor</i>	–	ecetben felfőzve	torokba töltve	torokinon eret vágna	
	gyomorban (23)	fókhagyma, bor	–	–	megtörve, borban	torokba töltve		
	bőrben, húsban (5)	–	<i>lőcsont</i>	<i>krispán</i> ⁴	porrá törve	ráhintve	bőrt megégetik	
5	<i>Megzabálás</i> (39)	–	–	–	–	–	szemek, fülek között eret vágna	
	istállóban (6)	–	–	–	–	–	az orr porcából vért vesznek	
	futásban (7)	–	–	–	–	–	a szem és a fül között vért vesznek	
	ha el akar esni (8)	–	–	szappan	vízben oldva	torokba töltve		
	rozstól, árpától (40)	–	–	szappan	gömbölyű rudacs-kákra faragva	végelibe dugva, nyakig vízbe	–	
6	Lábból <i>kijáró</i> in (9)	–	<i>ebszar</i>	–	–	ronggyal a lábra kötve	–	
7	<i>Hurut</i> (10)	<i>tömien</i> [tömjén]	6 tyúktojás fehérje	–	egybetörve	torokba töltve	–	
8	<i>Keh</i> (11)	0,5 <i>font</i> ⁵ olaj	–	–	<i>serpenyőben</i> megfor-	lehűtve a fülbe töltve	–	
(34)		faolaj, ecet	tyúktojás fehérje	–	összekeverve	torokba töltve	–	
		kendermag, 1 <i>ejtel</i> ⁶ borsó	–	–	lisztte őrölve, egybekeverve	két naponként kétszer-kétszer	–	

1	2	3	4	5	6	7	8
		0,5 font faolaj	–	–	Serpenyőben meg- abrakba keverve	naponta kétszer hide- megetetve	–
		<i>Szent István fű,</i> <i>Szent király fű</i>	–	–	abrakba keverve	megetetve	–
		<i>földi bodza</i> gyökere	–	–	apórára megtörve	abrakban megetetve	–
		<i>fekete nádaly</i> gyökere, torma	–	–	apórára vágva, összekeverve	egy hétig abrakban	–
		–	denevét vére	–	megaszalva	abrakba téve („kihánnya”)	–
9	Lábdagadás <i>nyirja</i> [nyíla] kifáragása	lenmag	–	–	megfőzve	3 éjjel lábára kötve	–
10	<i>Lábasadás</i> (14)	búzaliszt	tyúktojás fehérje	–	összekeverve	lábára kötve	–
11	<i>Sántálás</i> daga- dás miatt (15)	<i>lentsepű</i>	–	–	vízbe mártva	a patkót levéve, a talpat megvágva, sebre kötve	–
	előkezelés (54)	1 <i>pinl</i> ⁷ bor, 1 <i>meszely</i> ⁸ ecet	–	1–1 diónyi <i>gállickő,</i> <i>timsó</i>	egybetörve, megfőzve	lemosásra	–
	utókezelés	fél marok rozsliszt, kevés méz	tyúktojás fehérje	kevés timsó	összegyúrva, kemen- cében kiszárítva,	behintve	–
12	Rühösség (16)	? ... <i>fű</i>	<i>óháj,</i> <i>embergané</i>	<i>krispán,</i> <i>kékkő</i> [rézgálic]	keverve	megvakarva, meleg-	–
(65)	lenmagolaj, viasz	–	–	tört timsó, <i>biadóska</i> [kén]	olajat, viaszt meg- főzve, porokat	meleg helyen lábra kötve	–
13	<i>Nem vizsgálhat</i> (17)	mustármag olaj	<i>ebvese</i>	–	keverve	a mellet az ereket	–
	fokhagyma, bor	–	–	–	megtörve, keverve	a <i>vaszaráját</i> [hügcső végét] bekenve	–

	<i>jávor(fa) színe</i> [héja]	–	–	–	–	–	–	–	–	hasára kötve	–
(29)	erős ecet	–	–	–	–	forró téglára öntve	–	–	–	a vaszarája alá	–
	kötélnek való hárs	–	–	–	–	–	–	–	–	a farán átvetve, hát-só lábai közt	–
	–	–	–	–	–	–	–	–	–	<i>asszony fonából egy szál [p..aszór]</i> <i>toll belső része</i>	–
	korpa vagy kenyérbél	–	–	–	–	–	–	–	–	összegyúrva	megetetve
14	<i>Hályog</i> (18)	gyömbér, bor	<i>vízicsiga</i> húsa	patikai rugas (?) gálicskő	–	szárítva, porrá törve, keverve	–	–	–	szemre kötve	–
(22)	–	–	tyuktojás sárgája	só	–	hamuvá égetve	–	–	–	szemre téve	–
(25)	égett bor	–	tyuktojás sárgája	–	–	keverve, héjában megégetve, törve	–	–	–	nádcsővel a szembe	–
	<i>székfű</i>	–	–	–	–	porrá törve	–	–	–	nádcsővel a szembe	–
(28)	kenyér, ecet	–	–	–	–	–	–	–	–	megfőzve, megszalv	a nádcsővel a szembe
	gyömbér	–	<i>emberganá</i>	–	–	megszalva, porrá törve	–	–	–	nádcsővel a szembe	–
(32)	faolaj	–	<i>kárókatona epéje</i>	–	–	–	–	–	–	<i>temperálva</i> [langyosítva]	a szembe bocsátva
15	Szemfájás (31)	bors, gyömbér, méz	–	só	–	–	–	–	–	megfőzve, összekeverve	a szembe dörzsölve
16	<i>Geleszta</i> (19)	–	két ló esontja, <i>teteme</i>	–	–	–	–	–	–	–	a nyakra kötve
17	<i>Seb</i> , feltörés (20)	–	<i>csukaháj</i> , vízicsiga	–	–	–	–	–	–	új fazékban megégetve, porrá törve	bekötve
18	Étvágytalanság (21)	fehér üröm, ecet	–	só	–	–	–	–	–	megfőzve, ruhában kicsavarva	a homlokot bekenve,
(35)	fokhagyma, bors	–	–	–	–	–	–	–	–	összetörve, keverve	a fogakat kétszer háromszor naponta

1	2	3	4	5	6	7	8
19	<i>Megrokkadás</i> (24) (44)	fokhagyma fokhagyma, ecet	tyúktójas	–	összekeverve	a torkot bekenve	–
20	<i>Megrokkadás</i> szügytörés (53)	faolaj, égett bor	2 tojás fehérjé, 2 tojásnyi írósz vaj, háj, báránfaggyú	szappan, timsó,	egybetörve, szíált timsóval összekeverve	lábat bekenve (körmöt nem), 3 napig rajta hagyva, majd meleg ecettel vagy sós vízzel lemosva	–
21	<i>Körömszorulás</i> (26)	–	sótalan háj, báránfaggyú	–	megfőzve	bekenve, bekötve	–
22	Nyüves köröm (42)	–	édes tej	–	felőzve	forrón a nyű közé töltve	–
23	Megnyomott köröm (33) előkezelés	faolaj	–	–	csepüre kenve	bekötve, amíg a hús kinó	–
24	<i>Tályog</i> (27)	méz	tyúktójas	–	keverve	a keveréssel bekötve	–
25	<i>Székrekedés</i> (30)	hársfa	–	–	megégetve, porrá törve	a szembe hintve	–
26	<i>Fekély</i> (36) (50)	lencse	–	szappanos víz	–	torkába töltve	–
27	<i>Ízvíz</i> térden, esipőn, bokán (51)	–	<i>balmacska tőke</i> <i>bőröstül,</i> kifolyó vére	–	megégetve, megtörve désza vízben 3 napig áztatva	–	–
28	<i>Élesztő talp</i> (37)	<i>fahamu</i>	<i>állatesont</i>	–	megtörve, megszitálva, keverve	sebre kenve	–
29	<i>Feltört talp</i> (66)	<i>vajjú</i> magja	embergané, szőr	–	magot megtörve	port a talpra hintve, szőrrel befedve, gané- val lekenve, bekötve	–
30	<i>Fázás</i> (38)	méz	háj, tojás	–	összekeverve	a talpra kötve	–
		–	–	–	–	–	a két nyakinon eret vágnak

31	<i>Megütközés szélől</i> (39)	–	–	–	–	–	–	a homlokon eret vágnak
32	<i>Megütközés, beteg,fej</i> (41)	reték, ebkapor, bor	–	–	–	–	–	az ereket többször bedörzsölve
33	<i>Türos ló</i> (43)	celidonia	<i>sarualp,</i> disznócsont	–	–	–	–	a türosodást behintve
	(63)	celidonia, <i>párlíg</i> lencsepü	–	–	–	–	–	a csepüt a sebre téve, a füvet rákötve
34	<i>Megütközés in vagy szár</i> (45)	széna pora, <i>füstös szalma,</i> ecet	–	–	vörös téglapor, só	–	–	összefőzve melegen az ütésre kötve
		méz, <i>kendercsepü</i>	–	–	–	–	–	a csepüt mézbe mártva
35	<i>Köröm védése</i> (46)	méz	<i>lógané,</i> <i>őreg talp</i>	–	–	–	–	a köröm aljára kenve és a talpat rátéve patkolni
36	<i>Vizeletcsepegés</i> (47)	<i>veresbajfű</i> mag, <i>betonia</i> mag, gyömbér, borecet	–	–	–	–	–	megtörve, ecetben megfőzve melegen a torokba töltve
37	<i>Herés ló</i> (48)	–	embergané	–	–	–	–	a zabolat szájba tétele meglovagolva, sarkát <i>rokincával</i> ⁹ háromszor megütve
38	<i>Vadhús a sebben</i> (49)	szőlőmag, bor	–	–	gálicsó, krispán	–	–	a főzettel lemosva, a porral behintve
39	Csikó első patkolása (52)	–	a lefaragott köröm	–	–	–	–	vízbe áztatva mőt abrakba keverve
40	Seb a körömház fölött (55)	méz	–	–	tímsó, gálicsó	–	–	sebre kötve
41	<i>Impók</i> (56)	ecet	–	–	oltatlan mész	–	–	a pókra kötve
42	<i>Béla</i> (57)	–	embergané	–	–	–	–	a daganatra kötve
	(69)	–	4 tojás <i>szíke</i> [sárgája]	–	krispán	–	–	összkeverve kétszer a lábra kötve
43	<i>Hót-terem lábón</i> (58)	<i>mogyorófa,</i> <i>vereshagyma</i>	embertetem	–	–	–	–	fával vagy tetemmel a lábszárat dörzsölve, hagymát rákötve

1	2	3	4	5	6	7	8
44	<i>Féreg csuklóban, körömben (59)</i>	mogyorófa szénpora	barány- vagy kecskefaggyú	–	szénport faggyúval keverve	férges felületre kötve	–
45	<i>Megnyílazás (61)</i>	fáhamu ecet, bors	–	szappan szurok	hamuból lúgot főzve	lúggal lemosva, szappannal bekenve szárazsziáni patkót levéve sebet ecettel kimosni, borsot sebbe téve faggyúval bedörzsölni, szurok- a szórtöveket bekenve	–
46	<i>Farok, sörény kopása (62)</i>	–	kővér kappan hája	–	a hájat kiolvasztva	–	–
47	<i>Tevés láb (64)</i>	szőlővessző, bors	–	krispán, só	vessző hamujából lúgot főzve, többbit egyenlő arányban összetörve	a bőrt lúggal lemosni, kaparni, porral behinteni	–
48	<i>Varasodás (68), tevéségre is</i>	kőrísfa vize	–	–	a nedvet összegyűjtve	a vart vagy bőrt bekenni	–
49	<i>Sovánság (70)</i>	<i>istenfája</i> , ecet	–	–	porrá törve, ecetbe keverve	megszállta után beadva	–
50	<i>Körömkapta (71)</i>	–	–	–	–	–	a köröm alját háromszor hoszszában izzó vassal megsütik
51	<i>Legyek ellen (73)</i>	tök levele	–	–	összetörve, levét kicsavarva	a bőr felületére kenve	–
52	<i>Háimegőrés nyereg alatt (72)</i>	ecet	–	agyag a kemencéről	a megfőrt, szitált agyagot ecetben megfőzve	a pépet a sebre kenve, 12 órát hagyni	–
53	<i>Kelevény (13)</i>	pirított kenyér	–	kékkő, kéneseő [higany]	–	tűzes vashoz tartva sebbe csepegtetni, kenvérel bekötni	a kelést tűzes vassal megnyiták
54	<i>Kimarjult láb (60)</i>	fokhagyma szárra vagy füstös szalma	–	–	megfőzve	a lovat megugratva lábát vízben vontatni, utána a főzettel bekötni	–
55	<i>Hasmegdagadás (67)</i>	hársfa, faolaj	–	–	a hársfa szénét meg-törve, olajba keverve	torokba töltve	–

A betegségek jegyzéke és a táblázat adatainak összesítése szerint a másolat készítője 73 címszóban 55-féle betegséget és ezek megszüntetésére 88-féle gyógymódot írt le.

Az összesítő adatokból érdemes azt is kihámozni, hogy melyek azok a betegségek, amelyeknek gyógyítására többféle eljárást, receptet alkalmaztak. Az egyes betegségek kezelésére alkalmazott gyógymódok száma nemcsak a betegségek előfordulásának gyakoriságát jelzi, hanem arra a lógyógyászati tudásra is rávilágít, amellyel a falusi földműves ember a korunkat megelőző időben élt.

A betegségek gyakorisági sorrendje
(a továbbiakban mindig a táblázat sorszámaival)

	Gyógymódok száma
8. keh.....	8
14. hályog.....	7
13. vizelet-elállás.....	7
5. megrabálás.....	5
4. féreg.....	3
11. sántulás.....	3
44. féreg, csuklóban, körömben.....	2
19. megrokkanás.....	2
33. túros ló.....	2
34. megütött in vagy szár.....	2
12. köhögés.....	2
26. fekély.....	2
18. étvágytalanság.....	2
<hr/>	
egy-egy betegségre többféle gyógymód, összesen.....	47
egy-egy betegségre egyféle gyógymód, összesen.....	41
<hr/>	
Gyógymódok száma összesen.....	88

A lovát maga ápoló gazdálkodó embernek azt is tudnia kellett, hogy hűséges segítő társának testén, testében, végtagjain milyen betegségek fordulhatnak elő. A kéziratba foglalt 55-féle betegség a ló testrészeinek megbetegedéseit az alábbi megoszlásban mutatja:

I. Fején: hályog (14), szembaj (15), megütközés (beteg fej, szédülés 2, 31, 32).

II. Nyakán: egér (1), torokdagadás (3).

III. Szügyén: szügyfeltörés (20), megrokkanás (19).

IV. Lábain: a) körmön (pata): nyír kifaragása (9), körömszorulás (21), nyüves köröm (22), megnyomott köröm (23), a talp elesik (28), feltört talp (29), körömvédő (35), csikó patkolása (39), körömkapta (50); b) a láb más részein: kijáró in (6), lábhasadás (10), sántálás (11), ízvíz (27), megütött in, szár (34), seb a köröm fölött (40), inpók (41), béka (42), hóttetem (43), féreg a csuklóban (44), tetves láb (47), kimarjult láb (54).

V. Testén: féreg a bőrben, húsban (4), rüh (12), seb, feltörés (17), tályog (24), fekély (26), túros ló (33), vadhús sebekben (38), varasodás, tetvesség (48), kelevény (53), fark- v. sörénykopás (46), háttörés, feltörés (52), legyek ellen (51), megfázás (30).

VI. Belső betegségek: féreg a gyomorban (4), megbállás (5), hurut (7), keh (8), geleszta (16), étvágytalanság (18), ganélása megszorul (25), vizeletelállás (13), vizelet csepegése (36), herés ló (37), hasdagadás (55).

A gyógymódok számbavételéből és csoportosításából megállapítható, hogy az egyes betegségek gyógyítására többféle eljárást is alkalmaztak. A módszerek többsége egyszerű gyógyszeres kezelést javall, de jónéhány betegség megszüntetésére a kezelés más természetű módjait és esetenként többféle eljárás kombinációját írja elő. Ilyenek:

Sebészeti beavatkozás: egér – tüvel kiszúrni (1); megbállás – vért venni az orr porcából, a szem és a fül közül (5); megfázás – a két nyak-inon eret vágni (30); megütközés széltől – a homlokon eret vágni (31); körömkapta – a köröm alját izzó vassal megsütöni (50).

Gyógyszeres kezelés sebészeti beavatkozással: féreg a bőrben, húsban – égetni (4); féreg – torokinon eret vágni (4); szemfájás – a fület belül meghasítani s a benne levő *boborcsot* kivágni (15); kelevény – tüzes vassal megnyitni (53).

Összetett gyógymód elő- és utókezeléssel: dagadás – lemosás, utána gyógyszer (11); megnyomott köröm – gyógyulást előkészítő kötés, utána gyógyszer (23).

Egyazon gyógyszer kétféle betegségre: megrokkadás és szügytörés (20); varasodás és tetvesség (48).

Különleges gyógymódok, a) Gyógyszeres kezelés után vagy közben testi ráhatás: a gyógyszerrel kezelt lovat mély vízbe állítani (5); vizeletelálláskor egy kötelet a ló farától hátsó lábai közt áthúzni, s a lovat megugratni (13); herés lovat megnyargalni, utána a sarkát megütni (37). b) Hiedelmek: lábon keletkezett holttetemet embertetemmel megdörzsölni (43); geleszta elpusztításáért két lócsontot a ló nyakára kötni (16); fekély ellen a bakmacska tökit a ló nyakára kötni (26); vizeletelálláskor egy szál az asszony „fonából” a ló vaszarájába dugni (13).

Végül az alábbiakban a felhasznált gyógyítóanyagokat szintén csoportosítom:

I. Növények.¹⁰ Gyökerek: *reték* (*Raphanus sativus* L.). Hagymások: *fokhagyma* (*Allium sativum* L.); *vereshagyma* (*Allium cepa* L.). Gyógynövények: *ebkapor*¹¹ (kutyakapor, *Cotula foetida*); *celidonia* (vérehulló fecskevirág, fecskefű, *Chelidonium maius* L.); *fehér üröm* (*Artemisia absinthium* L.); *fekete nádály* (*Symphytum officinale* L.); *földi bodza* (büdösbodza, gyalogbodza, *Sambucus ebulus* L.); *istenfája* (vénasszonycitrus, *Artemisia abrotanum* L.); *betonia* (sebfű, *Betonica officinalis* vagy (?) *Petunia hybrida* L.); *székfű* (kamilla, *Matricaria chamomilla* L.); *szentistvánfű* (?); *szentkirályfű* (?); *vajfű* (?); *véresbajfű*, 1. *celidonium* (?). Fűszernövények: *bors* (*Piper nigrum* L.); *mustár* (*Sinopsis* L.); *gyömbér* (*Zingiber officinale* L.); *tömien* (tömjén, *Boswellia carteri* Birdw.). Hüvelyesek: *borsó* (*Pisum* L.); *lencse* (*Lens culinaris* L.). Textilnövények: *kender* magja és hársa (magos kender, *Cannabis sativa* L.); *len* csepűje (*Linum usitatissimum* L.). Fás növények: *jávorfa* (juharfa, *Acer campestre* L.); *hársfa* héja (*Tilia cordata* Mill.); *mogyorófa* (közönséges mogyoró, *Corylus avellana* L.); *kőrisfa* (*Fraxinus excelsior* L.). Egyebek: szőlő vesszője, magja

(venyige, *Vitis vinifera* L.); *tök* levele (*Cucurbita* L.); *széna*; *szalma* füstösen. Összesen 32-féle növény.

II. Növényi készítmények: faolaj, ecet, bor, égetett bor, méz, viasz, búzaliszt, rozsliszt, korpa, kenyérbél, fahamu, lág, len- és kendercsepű. Összesen 14-féle.

III. Állati és emberi származékok: tyúktojás, bárány- és kecskefaggyú, hág, kappanhág; disznócsont, lócsont, lókörom, szarvaspor (agancsból); írósvaj, édestej, szőr; bakmacska töke, vére, ebvese; denevérvér; vízi-csiga; kárókatona epéje, toll; lógané, ebszar, embertetem, embergané; régi talp. Összesen 25-féle.

IV. Ásványi szerek és készítmények: réz, rozsdá, gálickő, timsó, kénkő, só, oltatlan mész, szurok, égett kemenceagyag, szappan. Összesen 9-féle.

Gyógyszernek felhasznált anyag összesen 80-féle.

*

A székelyszentmiklósi kézirat tehát 73 cím alatt 55-féle betegséget, 88-féle gyógyászati eljárást és 80-féle orvosságot tartalmaz.

A másolótól kiválogatott receptek közt már kevés a józan ésszel ellenkező, babonás gyógyító praktika, s ez a tény jelzi, hogy a XIX. században a nyikómenti falusi ember állatgyógyászati gyakorlatában már átlépte az ősi hitvilág és a felvilágosodottabb életfelfogás közti szemlélet-határt.

A kézirat tartalmának közlésével azt a célt is követtük, hogy a népi állatgyógyászat időbeli (az ősi gyökerekből a csízió-kiadásokba került és onnan ismét visszazállt) körforgásának tanulmányozásához egy kevésbé kutatott terület adatainak ismertetésével hozzájárulhassunk.

JEGYZETEK

¹ E művek közül többet megemlít Vajkai Aurél: *A' Lovak betegségekről való orvosságok*. Ethn. LVIII(1947). 116–120. c. dolgozatában és annak jegyzeteiben, így Regiomontanus 1592-es csízióját, a Bagó Márton kiadásában 1875-ben Budán megjelent csíziót, egy általa tanulmányozott XVIII. század végi kiadványt és néhány másolt kéziratot.

² Vajkai, i.m. 119. és 118.

³ *Cisio*, azaz *Az astronomiai tudományok rövid értelemmel való Leírása* – A' csillagoknak, planétáknak, égitesteknek folyásáról, az emberek' jegyfele (!) complexiójáról, természetéről és tulajdonságairól, minden hónapban micsoda rendtartással éljen az ember az ételben, italban és aluvásban 's a' t. *Királyhegyi János'* írásaiból magyarra fordított és sok helyen meg bővítettett. *Nagyváradon*.

⁴ *Krispán* vö. n. *Grünspan*: rézrozsdá.

⁵ *Font*: régi súlymérték, 0,5 kg körül.

⁷ *Pint*: régi űrmérték, 1,5 l körül.

⁸ *Meszely*: régi űrmérték, 3 dl körül.

⁶ *Ejtel*: nyolcad l vagy kg, vö. n. *Achtel*: nyolcadrés.

⁹ *Rokinca*: szekér vagy szán oldaltartója, rakonca.

¹⁰ A növényeket javarészt Al. Borza szótárának segítségével azonosítottam: *Dictionar etnobotanic cuprinzind denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România*. Buc. 1968.

¹¹ Csak Szinnye Józsefnél találtam meg: *Magyar tájszótár*. Bp. 1893. I. 1292.